

**โครงการศึกษาศักยภาพของคนเมือง
ในการรับมือกับภัยพิบัติ:
กรณีศึกษาชุมชนคลองหระ
ตำบลคอหงส์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา**

งานวิจัย

ด้านการรับมือของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
Urban Climate Resilience Research

ภายใต้โครงการเครือข่ายเมืองในเอเชียเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
(Asian Cities Climate Change Resilience Network - ACCCRN)

สนับสนุนทุนวิจัยโดย

International Institute for Environment and Development (IIED)

วัตถุประสงค์

เพื่อเผยแพร่ผลการศึกษานักวิจัย นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ ที่ทำการศึกษารอบคอบงานวิจัยที่เกี่ยวกับงานวิจัย 3 ด้าน ได้แก่

- 1) ด้านเมืองและกระบวนการกลายเป็นเมือง (Urban/Urbanisation)
- 2) ด้านความเปราะบางของคนเมือง (People centred/Vulnerability)
- 3) ด้านผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เมืองได้รับ (Climate Change)

และถอดบทเรียนเป็น 9 กรณีศึกษา รวมถึงเน้นความสำคัญในการส่งเสริมและผลักดันงานวิจัยทั้ง 3 ด้านนี้ไปสู่งานวิจัยในระดับมหาวิทยาลัย และงานวิจัยในระดับชาติ ซึ่งจะเป็นอีกทางหนึ่งที่จะสนับสนุนการสร้างการรับมือของเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมและยั่งยืนต่อไป

Summary

Title: *A study project on capacity of urban communities to cope with disasters: A case study of KhlongWa Community*

Authors: *Assoc.Prof.Dr. Jawanit Kittitornkool*

Institute of Marine and Coastal Resources, Prince of Songkla University

Ms. Wichitta Uttamamunee, Ms. Sirimas Puwajarempong

Faculty of Environmental Management, Prince of Songkla University

The authors assessed the capacity to deal with floods and identified root causes of vulnerability of low-income households of Ban KhlongWa community, in terms of resources, assets and needs. Ban KhlongWa Community is governed by Kor Hong Town Municipality, which borders the administrative area of Hat Yai City Municipality. In the last two decades Hat Yai has rapidly urbanised. Economic growth and urban sprawl have transformed Ban KhlongWa from an agricultural community of 60 households in 1950s to 3,655 households in 2014. Up to 85% of the community are working in business and service sectors. The authors assessed access to urban systems and services of the low-income households and identified critical social issues and challenges of the community to deal with crises.

Flooding is a key issue for Hat Yai. Large-scale flood control and protection infrastructure is invested to keep the urban and economic centre of Hat Yai dry. Kor Hong municipality is outside of the flood protected zone and the communities of Ban KhlongWa are faced with repeated floods annually. They also experienced citywide flood disasters in 2000 and 2010 and believed that the flood was worse in the latter year because of additional flood dykes built to protect Hat Yai city. This has caused some conflicts between the two municipalities. Flood risk mitigation of Hat Yai city contributes to the marginalisation process of Ban KhlongWa. With little support from the local government during the disaster, each household received 5,000 baht (approximately 166 USD) compensation after the disaster in both years, despite the differences in flood damage and losses. In 2010, the flood level was higher than 2 metres and new areas of Ban KhlongWa were also flooded.

The authors interviewed community members of low-income households and identified three issues critical for coping capacity. These issues contribute to increasing vulnerability of urban communities. Drug addiction, debt and unplanned pregnancy of youth are the three main concerns for the community. Drug addiction and gambling of husbands driving women to work and singly support the whole families. Their income is often inadequate to cover family expenditure, which 50% accounts for food costs. The area of Ban KhlongWa is increasingly more urbanised, meaning that there is less or no space for growing their own food. With flood damage and losses and only 5,000 baht provided for the recovery, low-income families get into more debt. Many get loans from loan shark and informal systems with high interest rates due to easy access, but are unable to pay off their debt. Unplanned pregnancy also adds burden to elderly women who have to provide financial and family support. Access to healthcare is not a concern for many families, but aging and losing the ability to work are more critical. There are state funds available, including Elderly Fund (for above 60 years old) and Disability Fund. There are also local funds available for community members, including 500 baht per year for medical care and 500 baht per month from Kor Hong Municipality Aid Fund. Despite availability and access to funding, income shortage is a concern. Low-income families in urban areas are faced with increasing cost of living and flood losses.

Jawanit Kittitornkool, PhD

***Vice-Director for Institute of Marine and Coastal Resources,
Prince of Songkla University.***

jawanit@gmail.com

Asst. Prof. Dr. Jawanit Kittitornkool is a lecturer at Marine and Coastal Resource Institute, Prince of Songkla University (PSU), Hat Yai, Songkhla. She earned a PhD in Development Studies from University of Bath, England in 2000. Her Master's Degrees are in Social research (University of Bath), Environmental Studies (University of Adelaide, South Australia) and Sociology (Thammasart University, Thailand). Due to her long-standing involvements in social activism in university clubs, as well as Thai and foreign non-governmental organizations (NGOs) for a few years, her academic work focuses on gender & development, social learning & public participation in natural resources & environmental management. In addition to some work on women and environment in Southern rural and fishing communities, she has done a number of action research on community-based natural resource management in Songkhla Lake Basin communities, including a Participatory Action Research (PAR) project on rubber agro-forestry systems in Songkhla during the recent years.

โครงการศึกษาศักยภาพของคนเมือง ในการรับมือกับภัยพิบัติ: กรณีศึกษา ชุมชนคลองหะ ตำบลคอหงส์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา

เขาวนิจ กิตติธรกุล¹ วิจิตรา อุตมะมุณี และ ศิริมาศ ภูวเจริญพงศ์

ในการกำหนดแนวทางปฏิบัติเพื่อการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมตามบริบทของเมืองนั้น จะต้องเริ่มต้นด้วยการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นเมือง ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาเมือง และแรงจูงใจของคนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในเมือง แต่ทว่าวิชาการและวงการพัฒนาในสังคมไทยยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวอยู่มาก ส่งผลให้การระบุงกลุ่มเปราะบางในเมือง หรือวิธีการประเมินความเปราะบางของคนในเมืองไม่ถูกต้องเหมาะสม

ที่ผ่านมา งานวิจัยด้านคน/สังคม/ความเปราะบาง ยังมีช่องว่างที่เด่นชัด คือ งานวิจัยส่วนใหญ่เน้นดำเนินการในพื้นที่ชนบทมากกว่าในเมือง ยังมีความสับสนในการให้คำจำกัดความ การประเมินกลุ่มยากจนและกลุ่มเปราะบาง รวมถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของคนทั้งสองกลุ่มว่าเป็นกลุ่มเดียวกันหรือไม่ ซึ่งเมื่อพิจารณาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เมืองได้รับมีความแตกต่างกัน ทั้งในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน เนื่องจากความไม่เท่าเทียม ความยุติธรรม สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร (น้ำ อาหาร พลังงาน การคมนาคม) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและความเชื่อ ฐานะทางเศรษฐกิจภายในครัวเรือน นโยบายและแผนงานป้องกัน การเตรียมความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติหรือเหตุการณ์วิกฤติ งานวิจัยที่ผ่านมายังขาดงานวิจัยที่เชื่อมโยงประเด็นต่างๆ เหล่านี้

ชุมชนเมืองในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา เป็นชุมชนเมืองที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากพื้นที่เมืองหาดใหญ่เป็นศูนย์กลางของธุรกิจการท่องเที่ยว การค้าขาย ภายในภาคใต้และระหว่างชายแดนไทยและมาเลเซีย และมีสถาบันระดับอุดมศึกษาและโรงพยาบาลขนาดใหญ่ ส่งผลให้จำนวนผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองหาดใหญ่จึงเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่พื้นที่ดังกล่าวต้องประสบกับปัญหาการเติบโตของเมือง และภัยพิบัติธรรมชาติมากขึ้นในช่วงเวลาประมาณหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา รวมทั้งชุมชนบ้านคลองหวะ ตำบลคอหงส์ ซึ่งเป็นพื้นที่ชุมชนเมืองแห่งหนึ่งที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และประสบกับปัญหาการเติบโตของเมือง และปัญหาน้ำท่วม เช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ในเขตเมืองหาดใหญ่ที่ผ่านมาชุมชนได้พยายามร่วมมือร่วมใจกันแก้ไขและบรรเทาปัญหาภัยพิบัติด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งด้วยการรวมกลุ่มกันเองและการรับการสนับสนุนจากหน่วยงานและองค์กรภายนอกต่างๆ ซึ่งนับว่าเป็นปรากฏการณ์ร่วมของชุมชนเมืองในสังคมไทยในปัจจุบันได้เช่นกัน

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาความเปราะบางและศักยภาพของคนในชุมชนบ้านคลองหวะ หมู่ 5 ซึ่งมีจำนวนประชากรประมาณ 3,655 ครัวเรือน คนจำนวน 50 % ประกอบอาชีพค้าขาย อีก 40 % รับจ้าง และคนจำนวน 10 % รับราชการและประกอบธุรกิจส่วนตัว เพื่อทำความเข้าใจระบบโครงสร้างของคนในเมือง ปัจจัยด้านทรัพย์สินและความต้องการพื้นฐานต่างๆ เพื่อนำไปสู่คำตอบ “ใครคือกลุ่มเปราะบางในเมือง และบริบทของความเปราะบางในเมืองเป็นอย่างไร” ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่เอื้อต่อการวิจัยต่อยอด และส่งเสริมให้เกิดการเรียนการสอนในประเด็นดังกล่าวในระดับอุดมศึกษา เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศได้อย่างมีประสิทธิภาพ

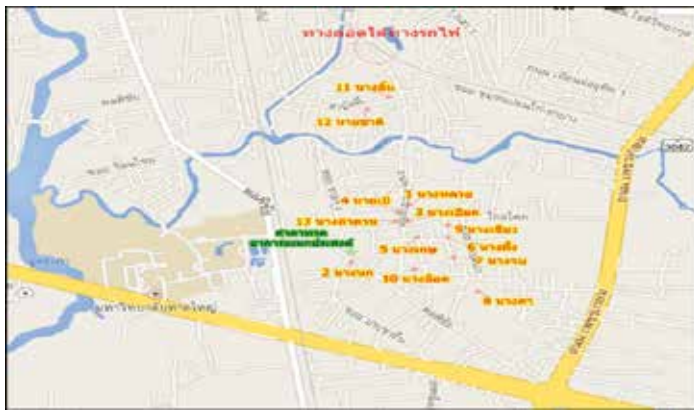
คำถามวิจัย

1. บุคคลและครัวเรือนที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับ”ต่ำ” ในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองหะ (หรือ “คนจนเมือง”) มีโอกาสเข้าถึงและได้รับประโยชน์จากระบบและบริการของเมืองหรือไม่ อย่างไร
2. บุคคลและครัวเรือน (หรือ “คนจนเมือง”) กลุ่มดังกล่าวมีกระบวนการจัดการกับวิกฤตการณ์ต่างๆ อย่างไร ได้ผลอย่างไร เงื่อนไขและปัจจัยใดบ้างที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการและผลลัพธ์ที่ได้

วิธีการวิจัย

ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม กับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งประกอบด้วยคนจนเมืองจำนวน 13 คน ผู้นำและแกนนำชุมชนจำนวน 5 คน

ภาพที่ 1 แผนที่บ้านคลองหะ หมู่ที่ 5 กลุ่มเป้าหมาย

ให้ข้อมูล จำนวน 13 ครัวเรือน และสถานที่ใกล้เคียงชุมชน

สภาพทั่วไปของชุมชน

บ้านคลองหะมีพื้นที่ 2.363 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,476.87 ไร่ พื้นที่โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบเหมาะสำหรับปลูกพืชสวน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 3,655 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว ร้อยละ 55 รับจ้าง ร้อยละ 35 และการเกษตร ร้อยละ 15 เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ซึ่งเป็นย่านธุรกิจการค้าสำคัญที่มีความเจริญรุ่งเรืองของภาคใต้ บ้านคลองหะกับตัวเมืองซึ่งเป็นเขตเทศบาลนครหาดใหญ่มีเพียงทางลอดใต้เส้นทางรถไฟเท่านั้นที่เป็นเส้นแบ่งเขตจากกัน

ในช่วงก่อนพ.ศ. 2500 บ้านคลองหะเป็นชุมชนเกษตรเล็กๆ มีสมาชิกจำนวนประมาณ 60 ครัวเรือน สร้างบ้านยกพื้นสูงเพื่อหนีน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มริมคลอง ชาวบ้านมีความสามัคคี ช่วยเหลือกันในทุกๆเรื่อง เป็นหมู่บ้านที่สะอาดและเป็นหมู่บ้านแห่งแรกของจังหวัดสงขลาที่มีสิ่งแวดล้อมสุขลักษณะ 100%

ตั้งแต่พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา บ้านคลองหะมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น เพราะมีคนอพยพมาตั้งรกรากเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากบ้านคลองหะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรม รวมทั้งมีการขยายตัวเมืองหาดใหญ่เข้ามา แม้ว่าในช่วงต่อมาได้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่บ้านคลองหะมากขึ้น แต่คนในชุมชนต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการเตรียมพร้อมรับมือกับภาวะน้ำท่วมตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2540 เป็นต้นมา มีคนภายนอกอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนมากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของเมืองหาดใหญ่ มีการก่อสร้างมหาวิทยาลัยหาดใหญ่ในพื้นที่ชุมชน ชาวบ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ จากการทำนา ทำสวน ได้เปลี่ยนเป็นการออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น

ปี 2543 เกิดน้ำท่วมหนักในพื้นที่เมืองหาดใหญ่ ส่วนพื้นที่บ้านคลองหะ ระดับน้ำท่วมสูงถึง 2 เมตร ชาวบ้านได้รับผลกระทบอย่างหนัก บ้านเรือนทรัพย์สินได้รับความเสียหาย เนื่องจากน้ำไม่สามารถระบายลงสู่คลองตามธรรมชาติได้ทัน ซึ่งเป็นผลจากการที่ในชุมชนมีการก่อสร้างที่อยู่อาศัย และมีการถมที่ดินกีดขวางทางไหลของน้ำ เนื่องจากบ้านเรือนที่อยู่อาศัยได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามอัตราการขยายตัวของประชากรที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ ในช่วงน้ำท่วมชาวบ้านได้ช่วยเหลือตัวเอง เครือญาติ และบ้านข้างเคียง โดยไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดเข้ามาให้ความช่วยเหลือ จนทำให้ชาวบ้านมองว่า บ้านคลองหะเป็นพื้นที่ที่ทุกฝ่ายหลงลืมภาครัฐจะยื่นมือมาเมื่อน้ำลดแล้ว อาทิ มีการมอบเงินฟื้นฟูน้ำท่วมครัวเรือนละ 5,000 บาท เป็นต้น

อนึ่ง หลังจากน้ำท่วม เทศบาลนครหาดใหญ่ได้ถมที่ดินบริเวณทางรถไฟให้สูงขึ้น เพื่อเป็นคันกั้นน้ำท่วมไม่ให้ไหลเข้าสู่เมืองหาดใหญ่ ซึ่งกลายเป็นกรณีพิพาทระหว่างเทศบาลนครหาดใหญ่กับเทศบาลเมืองคอหงส์ แกนนานชุมชนคาดว่าคันดินดังกล่าวส่งผลให้น้ำท่วมในปี 2553 มีความรุนแรงมากขึ้น

ปี 2545 การสัญจรของยานพาหนะเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีการขยายตัวของโครงการบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ต่างๆ เป็นจำนวนมากกว่า 10 โครงการ (จนถึงปี 2557)

ปี 2553 เกิดน้ำท่วมในพื้นที่บ้านคลองหะอีกครั้ง ซึ่งระดับน้ำสูงกว่าปี 2543 คือสูงมากกว่า 2 เมตร บางพื้นที่ในบ้านคลองหะที่ไม่เคยน้ำท่วมก็ท่วมเช่นกัน น้ำท่วมครั้งนี้ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากความเสียหายของทรัพย์สินอย่างหนัก บ้านเรือนบางหลังน้ำท่วมถึงหลังคา ชาวบ้านต้องอาศัยอยู่บนหลังคาเพื่อความอยู่รอด บ้านที่เป็นบ้าน 2 ชั้นได้อาศัยชั้น 2 เป็นที่อยู่และเป็นที่พักพิงชั่วคราวให้ญาติและคนบ้านใกล้เคียง ชาวบ้านต่างร่วมมือร่วมใจให้ความช่วยเหลือกันตามกำลัง เจ้าของร้านของชำแจกน้ำเปล่าให้ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนเพื่อประทังชีวิต ชาวบ้านได้เล็งเห็นว่า ไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาให้ความช่วยเหลือในขณะน้ำท่วม เมื่อน้ำลดแล้ว จึงมีการเข้ามาสำรวจและช่วยเหลือเงินฟื้นฟูหลังน้ำท่วมครัวเรือนละ 5,000 บาท

โดยสรุป ตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมา ชุมชนบ้านคลองหะเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยอย่างหนัก แต่ไม่ได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานท้องถิ่นเท่าที่ควร ทุกองค์กรล้วนมุ่งช่วยเหลือพื้นที่หาดใหญ่เป็นหลัก ชุมชนคลองหะจึงเปรียบเสมือนพื้นที่ชายขอบ ในช่วงน้ำท่วม เทศบาลเมืองคอหงส์ได้จัดตั้งศูนย์ช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัยที่สถานีขนส่ง ซึ่งอยู่ห่างไกล ชาวบ้านจึงไม่สามารถเดินทางไปรับความช่วยเหลือได้ นอกจากนั้น เทศบาลไม่มีการสำรวจข้อมูลคนชราและ เด็ก (ซึ่งเป็นกลุ่มผู้เปราะบาง) เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการช่วยเหลือยามเกิดภัยพิบัติ รวมทั้งขาดแผนในการรับมือภัยพิบัติ ทั้งขณะก่อนเกิด ขณะเกิด และหลังเกิดเหตุ

แม้ว่าชุมชนคลองหะจะเป็นชุมชนเมือง แต่ในชุมชนมีความเป็นเครือญาติ(สมาชิกที่ตั้งถิ่นฐานในชุมชนมาแต่ดั้งเดิม) เมื่อมีเหตุการณ์น้ำท่วมทุกคนรู้ดีว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนจะประสบปัญหาน้ำท่วมก่อน ก็จะเข้าไปช่วยเหลืออพยพคนออกจากพื้นที่ส่วนนั้น ชุมชนมีการช่วยเหลือตนเองในการรับมือภัยพิบัติ มาตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2546 – 2551 คณะกรรมการชุดเก่าซึ่งได้มาด้วยการเลือกของสมาชิกในชุมชนและความสมัครใจของบุคคลผู้มีจิตอาสาสมัคร มีบทบาทเข้มแข็งในการริเริ่มและดำเนินงานเพื่อคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ของชุมชน คณะกรรมการฯ ชุดดังกล่าวมีแนวคิดในการสร้างร่วมมือกันภายในชุมชนเพื่อรับมือกับสภาวะน้ำท่วมด้วยตัวเอง เนื่องจากตระหนักถึงเงื่อนไขข้อจำกัดในการรอรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกชุมชน จึงได้เขียนโครงการขอ งบประมาณสนับสนุนจากโครงการท่อแก๊สไทย-มาเลเซียที่มีการสร้างท่อส่งแก๊สผ่านในพื้นที่ชุมชน ซึ่งจัดสรรงบประมาณเพื่อเป็นการตอบแทนชุมชน คณะกรรมการชุมชนจึงนำเงินไปซื้อเรือท้องแบนจำนวน 4 ลำ เครื่องปั่นไฟ เสื้อชูชีพและเครื่องมือกู้ภัยครบชุดเพื่อการรับมือต่อเหตุการณ์น้ำท่วม แต่ยังคงขาดทีมอาสาสมัครในการช่วยเหลือผู้ประสบภัย นอกจากนั้นชาวบ้านได้ชักชวนกันร่วมรื้อถอนฝักตบขวาในคลองของชุมชน เพื่อให้การระบายน้ำมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มของคนในชุมชน แต่ปัจจุบันความขัดแย้งเรื่องการเมืองท้องถิ่นทำให้เกิดความแตกแยกภายในชุมชน ส่งผลเสียหายต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน

ปี 2557 บ้านคลองหะมีประชากร 3,655 ครครัวเรือน หรือ 6,011 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัวร้อยละ 55 รับจ้างร้อยละ 35 และการเกษตรร้อยละ 15 คนบ้านคลองหะมีการช่วยเหลือกันอยู่บ้างภายในเครือญาติ ส่วนการช่วยเหลืองานชุมชนนั้นกระจุกอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้นำเท่านั้น และที่สำคัญคนในคลองหะแบ่งออกเป็นหลายฝ่าย และมีหลายระดับ ทั้งคนจนและคนรวย ตั้งแต่ปี 2555 เป็นต้นมา เทศบาลเมืองคอหงส์ภายใต้การบริหารของคณะผู้บริหารชุดใหม่ ได้แบ่งชุมชนบ้านคลองหะออกเป็น 4 เขต โดยใช้ถนนเป็นเส้นแบ่ง และกำหนดให้มีคณะกรรมการชุมชนในแต่ละเขต จากการสัมภาษณ์แกนนำชุมชนและกรณีศึกษาบางคน ได้ข้อสรุปว่า การแบ่งเขตรับผิดชอบโดยคณะกรรมการชุมชน 4 ชุดที่แต่งตั้งโดยเทศบาลส่งผลให้เกิดการแบ่งแยกการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชนออกเป็นเขตตามพื้นที่ ทำให้ความร่วมมือร่วมใจระหว่างคนในชุมชนยิ่งลดน้อยลงไปอีก

ภาพที่ 2 ลักษณะพื้นที่บ้านคลองหะปัจจุบัน (พ.ศ. 2557)

ปัญหาสำคัญของชุมชน

จากการพูดคุยกับชาวบ้าน พบว่าปัญหาสำคัญของชุมชน ซึ่งเรียงลำดับตามความรุนแรง ได้แก่

ปัญหายาเสพติด ซึ่งคณะกรรมการชุมชนชุดที่แล้วไม่ได้เฝ้าดูตาย เคยมีการจัดกิจกรรมค่ายเพื่อแก้ไขปัญหาพฤติกรรมของผู้ติดยาเสพติดแล้ว แต่ผลลัพธ์ยังไม่น่าพอใจเท่าที่ควร

ปัญหาหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ ชาวบ้านร้อยละ 99% มีหนี้สิน แม้ว่าในชุมชนมีองค์กรทางการเงินที่หลากหลาย ทั้งกลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองหะ สหกรณ์คองหะเครดิตยูเนียน กองทุนสัจจะวันละบาท ฯลฯ

ปัญหาเด็กท้องก่อนวัยอันควร มีโครงการจากคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เข้ามาให้ความรู้กับเด็กและเยาวชนในชุมชนโดยการจัดกิจกรรมค่าย

ส่วนปัญหาน้ำท่วม ซึ่งสร้างความเสียหายให้แก่บ้านเรือนและทรัพย์สินอื่นๆ ของสมาชิกในชุมชน แต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นตามฤดูกาล และเกิดขึ้นในช่วงเวลาสั้นๆ

ความเป็นอยู่ของคนจนเมือง

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยมีจำนวน 13 ครัวเรือน เป็นผู้หญิง 11 คน ผู้ชาย 2 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงที่ต้องทำงานคนเดียวในการหาเลี้ยงครอบครัว รวมทั้งหญิงสูงวัยที่ต้องเลี้ยงหลานตามลำพัง มักทำอาชีพค้าขายเล็กๆ น้อยๆ หรือรับจ้างทั่วไป รายได้จากการประกอบอาชีพไม่มีความแน่นอน

ผู้ให้ข้อมูล สามารถแบ่งตามช่วงอายุได้ดังนี้

- ช่วงอายุ 30-40 ปี : 2 คน
- ช่วงอายุ 51-60 ปี : 5 คน
- ช่วงอายุ 61-70 ปี : 5 คน
- และ ช่วง 71-80 ปี : 1 คน

ภาพที่ 3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

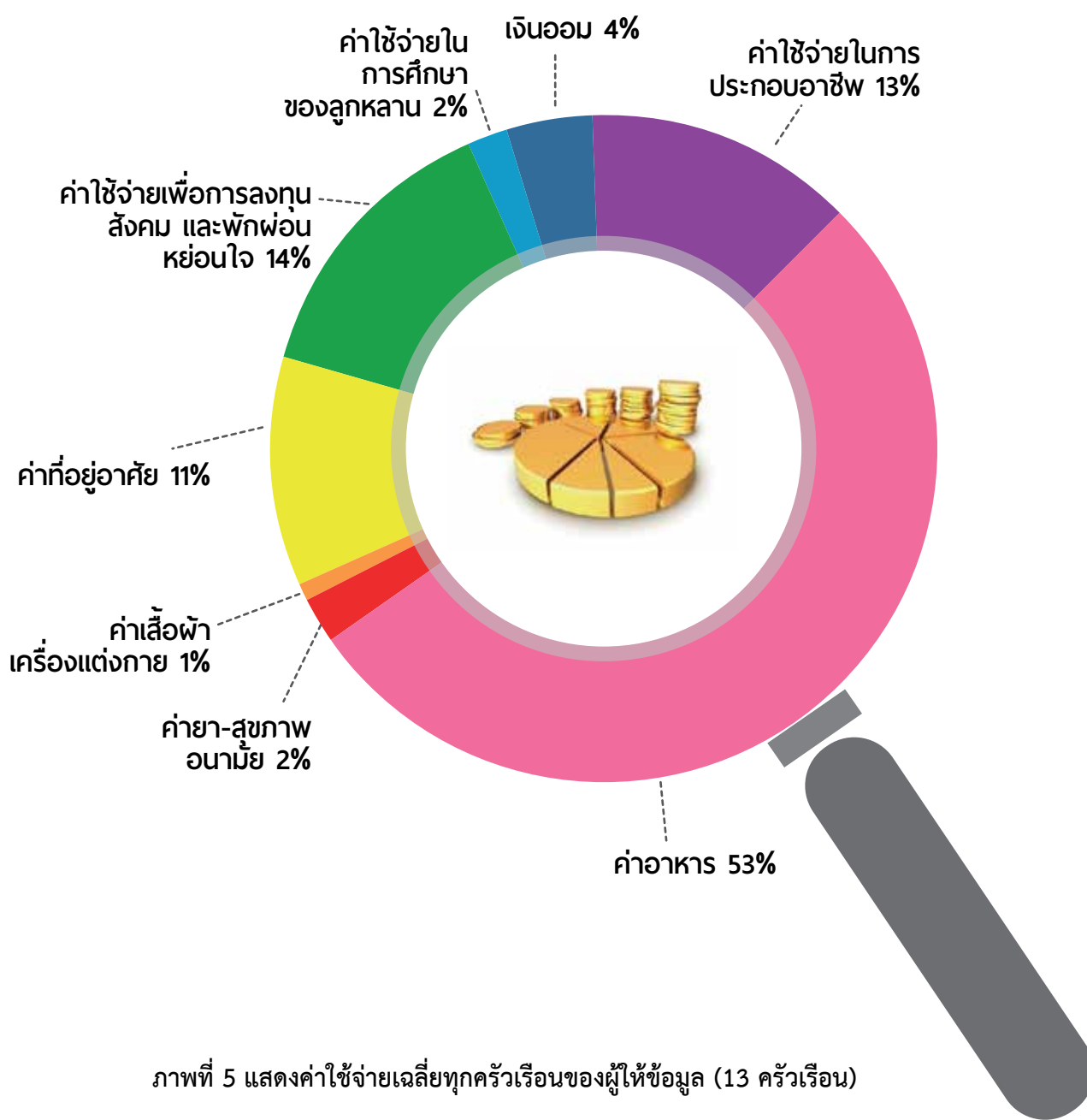

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในชุมชนซึ่งเป็นผลจากการเติบโตของเมืองยิ่งทำให้ชุมชนซึ่งเดิมก็ประสบปัญหาน้ำท่วมหลากตามฤดูกาล เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มรับน้ำจากพื้นที่โดยรอบอยู่แล้ว ต้องรับมือกับความรุนแรงของเหตุการณ์น้ำท่วมในปี 2543 และปี 2553 มากขึ้นอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งครอบครัวคนจน ซึ่งไม่มีทุนเดิมที่จะใช้จ่ายเพื่อฟื้นฟูการทำมาหากินจากความเสียหายของทรัพย์สินที่เกิดจากน้ำท่วมได้ เงินชดเชยที่ได้จากหน่วยงานภาครัฐครัวเรือนละ 5 พันบาทนั้น ไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายเพื่อชดเชยความเสียหายได้ พวกเขาจึงต้องกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ต่างๆ ทั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนและแหล่งเงินกู้นอกระบบ คนจนเมืองต้องพึ่งพิงทรัพยากรในการดำรงชีวิตทั้งหมดจากภายนอก เนื่องจากไม่มีฐานการผลิตเป็นของตนเอง อาทิ บางคนต้องเช่าที่อยู่อาศัย ไม่มีพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชผัก ข้าวปลาอาหารก็ต้องซื้อ การเดินทางก็ต้องใช้เงิน ตื่นเช้าก็ต้องออกจากบ้านไปทำงานตกค่ำ จึงเดินทางกลับบ้าน กินข้าวแล้วก็นอน ชีวิตของคนจนเมืองไม่ได้มีการปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านรอบข้างมากนัก ชีวิตในแต่ละวันมุ่งหน้าทำมาหากินเพื่อความอยู่รอดของปากท้อง ความยากไร้ทำให้ขาดที่พึ่ง ที่พึ่งทางเศรษฐกิจมีเพียงแหล่งเงินกู้ ส่วนที่พึ่งทางสุขภาพมีเพียงบัตร 30 บาท ส่วนที่พึ่งยามชรามีเพียงเงินจำนวนเล็กน้อยที่รัฐบาลจัดสรรให้แก่ผู้ช่วยเหลือสูงอายุเท่านั้น

ภาพที่ 4 ลักษณะบ้านเรือนในอดีตและปัจจุบัน

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจในชุมชนซึ่งมีสภาพเป็นเมืองมากขึ้น ส่งผลให้กลุ่มเป้าหมายมีแหล่งทำมาหากินที่หลากหลายมากขึ้น เนื่องจากส่วนใหญ่ทำงานรับจ้าง หรือประกอบธุรกิจรายย่อย เช่น ขายเครื่องดื่มหรืออาหาร บริการซักอบรีด เป็นต้น แต่รายได้ของครัวเรือนที่เป็นกรณีศึกษาส่วนใหญ่ยังไม่เพียงพอจากรายจ่ายโดยเฉลี่ย ซึ่งประมาณ 50 % ใช้เป็นค่าอาหาร ส่วนอีกประมาณ 14 % เป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการสร้างและรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น เงินทำบุญงานศพ งานบวช หรือเงินใส่ซองในงานแต่งงาน เป็นต้น รวมทั้งเงินที่ใช้ในการเลี้ยงชีพ เช่น ซื้อหอย หรือการพนันต่างๆ ซึ่งอยู่ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับเงินที่ใช้ลงทุนในการประกอบอาชีพ (13 %) ซึ่งถือว่าไม่สูงนัก อาจเป็นเพราะคนส่วนใหญ่ลงทุนด้วยร่างกายและเวลาของตนเองเป็นหลัก ส่วนเงินออมคิดเป็นเพียง 4 % ของค่าใช้จ่ายทั้งหมด ซึ่งนับว่าเป็นปริมาณที่น้อยมาก และไม่เพียงพอสำหรับการสร้างหลักประกันหรือความมั่นคงในชีวิต ค่าใช้จ่ายมากที่สุดอันดับแรก : ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับของกิน อาหาร (รวมถึงร้านอาหาร) คิดเป็นจำนวนเงินเฉลี่ย 5,222.22 บาทต่อเดือน(ร้อยละ 56.78 ของรายจ่าย) ต่อเดือน ซึ่งสอดคล้องกับผลการสำรวจเรื่อง หัวอกคนจนว่ากันด้วยค่าใช้จ่ายแต่ละเดือน ซึ่งศึกษาตัวอย่างผู้บริโภคระดับครัวเรือน อายุ 18 ปีขึ้นไป ใน 12 จังหวัด ในปี 2554 ค่าใช้จ่ายในรอบ 1 เดือน 9,197.99 บาท แต่มีรายได้เฉลี่ยอยู่ที่ 11,300 บาท ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ตกอยู่ในสภาวะความเสี่ยงต่อการล้มละลายพึ่งพาตนเองไม่ได้ ต้องกู้หนี้ยืมสินพึ่งพาเงินนอกระบบ เพราะมีรายจ่ายสูงเกินกว่าร้อยละ 80 ของรายได้ต่อเดือน (ศูนย์วิจัยเอแบคชนวัตกรรมทางสังคม, 2554) ดังภาพประกอบที่ 5

ภาพที่ 5 แสดงค่าใช้จ่ายเฉลี่ยทุกครัวเรือนของผู้ให้ข้อมูล (13 ครัวเรือน)

ส่วนในด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองนั้น ชุมชนบ้านคลองหระเคยเป็นชุมชนที่สมาชิกมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งเพื่อจัดกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการดูแลสุขภาพความเป็นอยู่และความปลอดภัยของชุมชนเอง เนื่องจากผู้นำชุมชนในอดีตมีบทบาทโดดเด่นและเป็นทีเคารพนับถือของสังคมทั่วไป รวมทั้งมีแกนนำชุมชนที่รวมกลุ่มกันทำงานเพื่อชุมชนอย่างจริงจัง แต่การเมืองท้องถิ่นที่มีการแข่งขันกันรุนแรงมากขึ้นในช่วงเวลาประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ซึ่งเป็นเครือข่ายและฐานคะแนนเสียงของนักการเมืองท้องถิ่น ทั้งนี้ เทศบาลเมืองคองหงส์ รวมทั้งองค์กรต่างๆ ภายในชุมชนที่มีการจัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานภาครัฐ ไม่ได้มีบทบาทสำคัญที่เด่นชัด ในการส่งเสริมสวัสดิการของชุมชน แม้ในยามวิกฤตน้ำท่วม นอกจากนั้น การขยายตัวของประชากรที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ ทั้งคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมาเช่าบ้านอยู่ ส่งผลให้การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกในชุมชนที่เคยตั้งอยู่พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติที่มีอยู่ดั้งเดิมในชุมชนลดระดับลง แม้ว่ากลุ่มคนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ยังคงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างต่อเนื่อง และเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการดำรงอยู่และการฝ่าฟันผ่านวิกฤตการณ์ในชีวิตของครอบครัวคนจนหลายบ้านที่เป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้

โอกาสในการเข้าถึงและได้รับประโยชน์จากระบบและบริการของเมืองของ คนจนเมืองในพื้นที่ชุมชนบ้านคลองหระ

ระบบและบริการของเมืองในที่นี้หมายถึงสวัสดิการที่หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองท้องถิ่น ทั้งองค์การบริหารส่วนจังหวัด สงขลา และเทศบาลเมืองคองหงส์ และหน่วยงานอื่นๆ ตลอดจนองค์กรชุมชนจัดทำขึ้นเพื่อแก้ไขความเดือดร้อน หรือป้องกันปัญหา หรือพัฒนาศักยภาพของสมาชิกและชุมชนบ้านคลองหระ ทั้งในยามที่เหตุการณ์ปกติและในช่วงวิกฤตการณ์ต่างๆ

ดังที่ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546) ได้ระบุเป้าหมายของนโยบายสวัสดิการที่มุ่งส่งเสริมสภาพความเป็นอยู่หรือคุณภาพชีวิตของประชาชนไว้ 3 ด้านคือ

- 1) การแก้ไขความเดือดร้อนหรือบำบัดรักษา
- 2) ด้านป้องกันปัญหา
- 3) ด้านพัฒนาศักยภาพ ความคิด และจิตใจ

ซึ่งเน้นหนักที่ “ตัวคนและชุมชน” จะเห็นว่า คนจนเมืองในชุมชนบ้านคลองหระได้รับประโยชน์จากระบบบริการด้านการแก้ไขความเดือดร้อนด้านการเงินและสุขภาพเท่านั้น แต่ไม่มีระบบการแก้ไขความเดือดร้อนและปัญหาياهาสเพ็ดติดในชุมชน รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน

สำหรับประโยชน์ที่กลุ่มเป้าหมายได้รับนั้น นอกจากเงินชดเชยค่าเสียหายจากภวาระน้ำท่วมที่ครัวเรือนได้รับรายละเอียด 5 พันบาทแล้ว องค์กรที่เกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านคลองหระ อาจแบ่งประเภทของระบบและบริการทั้งหมดได้เป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งเงินออมและเงินกู้ ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่จะเน้นที่การกู้เงินมากกว่าออมเงิน กับกลุ่มสวัสดิการเพื่อการรักษาพยาบาล ยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือแหล่งเงินสงเคราะห์แก่ผู้สูงวัยและผู้พิการ ซึ่งทั้ง 2 กลุ่มนี้เป็นแหล่งของสวัสดิการสังคมที่สำคัญสำหรับกรณีศึกษา กล่าวคือ

(1) แหล่งเงินออมและเงินกู้ของชุมชน

เนื่องจากปัญหารายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายของกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด แทบทุกครัวเรือนจึงต้องพยายามหิยบิยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ แต่อุปทาน (Supply) จากกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนสัจจะวันละบาท และสหกรณ์คองหงส์เครดิตยูเนียนไม่เพียงพอหรือไม่สามารถตอบสนองต่อเงื่อนไขและข้อจำกัดของคนจนเมืองได้ทั้งหมด คนส่วนใหญ่จึงต้องหันไปพึ่งพาแหล่งเงินกู้นอกระบบเป็นหลัก รวมทั้งในสถานการณ์ที่ได้รับความเดือดร้อนจากภวาระน้ำท่วมด้วยเช่นกัน นอกจากนั้น ผู้วิจัยมีข้อสังเกตจากการพูดคุยกับแกนนำชุมชนหลายคนว่า กลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองหระน่าจะมีศักยภาพในการเติบโตเพื่อเป็นสวัสดิการสังคมให้แก่สมาชิกในชุมชนได้

มากกว่าที่เป็นอยู่ ทั้งในฐานะของแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ และเงินออมเพื่อสวัสดิการที่เป็นหลักประกันของชีวิตในยามเจ็บป่วยหรือเงินออมระยะยาว รวมทั้งเป็นแหล่งทุนที่สามารถเอื้อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนโดยการสนับสนุนกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนด้วยเงินรายได้จากการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ แต่ผลจากนโยบายของนายลัทย์ หนูประดิษฐ์ ประธานและผู้จัดการกลุ่มฯ ที่เน้นกำหนดแนวทางการดำเนินงานให้รองรับสมาชิกเพียง 400 คน อีกทั้งให้ผลตอบแทนที่ต่ำมาก ทั้งๆ ที่สมาชิกในชุมชนจำนวนไม่น้อยมีความพร้อมและความต้องการในการออม แต่เนื่องจากอำนาจการตัดสินใจถูกผูกขาดโดยผู้นำซึ่งเป็นผู้จัดการและบริหารกลุ่มมาเป็นระยะเวลายาวนาน อีกทั้งเป็นผู้ได้รับการยกย่องนับถือจากสังคมทั่วไปเป็นอย่างสูงในฐานะผู้นำทางความคิดในด้านสหกรณ์ออมทรัพย์และภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงทำให้ไม่มีใครสามารถชี้แนะหรือโน้มน้าวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทิศทางการดำเนินงานได้ แม้ว่าแกนนำหลายคนได้แสดงความต้องการให้มีการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ให้เติบโตและเป็นระบบมากขึ้นก็ตาม ดังนั้น คนจนในชุมชนบ้านคลองหวะจึงต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้ธนาคารเป็นหลักมาโดยตลอด ในขณะที่ชุมชนอื่นๆ ในจังหวัดสงขลาซึ่งมีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ตามแนวคิดของนายลัทย์ได้เจริญเติบโตและให้ผลตอบแทนแก่สมาชิกในรูปแบบของสวัสดิการที่หลากหลาย

(2) กลุ่มเงินสงเคราะห์เพื่อการรักษาพยาบาลและกลุ่มผู้สูงอายุและคนพิการ

กลุ่มเป้าหมายที่เป็นกรณีศึกษาส่วนใหญ่ (10 คน) (ยกเว้นนายชาติ นางนก และนางผึ้ง) มีปัญหาสุขภาพ ส่วนใหญ่เป็นโรคเรื้อรัง เช่น เบาหวาน หอบหืด ความดันโลหิตสูง เป็นต้น บริการสำคัญที่ได้รับคือบริการด้านการรักษาพยาบาลจากหน่วยบริการปฐมภูมิที่โรงพยาบาลหาดใหญ่และโรงพยาบาลสงขลานครินทร์มาให้บริการทุกเดือน เนื่องจากไม่ต้องเสียเงินและเสียเวลาเดินทางออกไปหาแพทย์ที่โรงพยาบาล ส่วนผู้สูงอายุ (ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป) ก็ได้รับเงินเดือนละ 600 บาทขึ้นไป ในกรณีของผู้ป่วยติดเชื้อ HIV ก็ได้รับเงินจากหน่วยงานภาครัฐตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ซึ่งเงินจำนวนดังกล่าวไม่เพียงพอสำหรับการดำเนินชีวิต กรณีศึกษาทุกคนจึงต้องพยายามทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพตามกำลัง ยกเว้นคนสูงอายุที่มีลูกหลานให้เงินสนับสนุนหรือมีเงินออมสำหรับใช้จ่ายเท่านั้น

กรณีศึกษาส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงสูงอายุที่ต้องรับภาระครอบครัวทั้งการดูแลลูกหรือหลานตามลำพัง จะต้องอาศัยแหล่งเงินกู้หรือญาติพี่น้องเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจในแต่ละวัน ดังนั้น เมื่อผู้วิจัยถามถึงหลักประกันของชีวิตในอนาคตส่วนใหญ่จึงไม่สามารถตอบได้ว่าจะมีชีวิตอยู่อย่างไรเมื่อถึงวัยที่ร่างกายไม่มีกำลังพอที่จะทำงานเลี้ยงตัวเองได้อีกต่อไป

โดยสรุป คนจนเมืองซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของงานวิจัยนี้ได้รับประโยชน์จากระบบบริการของเมืองทั้งที่เป็นบริการสังคมและสังคมสงเคราะห์ในระดับที่น้อยมาก ซึ่งไม่เพียงพอในการตอบสนองต่อความต้องการในการดำรงชีวิต ทั้งในยามปกติ และวิกฤตการณ์น้ำท่วม ส่วนสวัสดิการสังคมที่เป็นระบบป้องกันปัญหาเช่น ปัญหายาเสพติดนั้นไม่ปรากฏในชุมชน

ปัญหาที่ทำให้คนจนเมืองมีความเปราะบางมากขึ้น

ปัญหาที่ทำให้คนจนเมืองมีความเปราะบางมากขึ้น นอกเหนือจากความยากจน ได้แก่ ปัญหาสุขภาพ หนี้สินในครัวเรือน ยาเสพติด ครอบครัว และอุทกภัย ซึ่งเป็นปัญหาาร่วมของคนทั้งชุมชน

ชีวิตของคนจนโดยปกติต้องหาเช้ากินค่ำ ชีวิตมีความไม่แน่นอน วิถีชีวิต อาหาร และพฤติกรรมสุขภาพที่เป็นผลสืบเนื่องทั้งจากการทำงานหนักทั้งการใช้แรงงานและการตรากตรำทำงานหามรุ่งหามค่ำอย่างต่อเนื่อง และความรู้เกี่ยวกับสุขภาพที่มีจำกัด ส่งผลให้เกิดปัญหาสุขภาพโดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคเรื้อรังต่างๆ เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง ไขมันในเลือดสูง เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ทั้งด้านความสามารถในการทำงานที่ลดลง และงบประมาณที่ต้องนำมาเพื่อใช้ในการรักษาโรค ซึ่งคนจนไม่มีสวัสดิการใดๆ รองรับ แม้จะมีกลุ่มออมทรัพย์อยู่ในชุมชน นอกจากบัตร 30 บาทรักษาทุกโรคที่ใช้ในยามเจ็บป่วย แต่ไม่ได้ครอบคลุมการรักษาโรคได้ทั้งหมด

ในเมืองงานที่ทำได้ค่าตอบแทนไม่เพียงพอ คนจนจึงต้องหันหน้าเข้าหาแหล่งเงินกู้ ซึ่งแหล่งที่หาง่ายที่สุด คือ แหล่งเงินกู้นอกระบบ เพราะไม่ต้องใช้หลักฐานค้ำประกันใดๆ ให้ง่าย ใช้เพียงความไว้วางใจกันระหว่างผู้ให้กู้กับผู้ขอกู้เท่านั้น แม้ว่าจะต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราสูงจนน่าตกใจ ที่ฟังลำดับรองลงมาคือ แหล่งเงินกู้ในระบบ ที่มีหลักประกันทางกฎหมายว่าดอกเบี้ยที่ชำระต้องไม่สูงเกินอัตราที่กฎหมายกำหนดไว้ แต่มีขั้นตอนยุ่งยากมากกว่าในการหาสินทรัพย์ หรือหลักค้ำประกันที่ใช้ประกอบการกู้ คนจึงไม่นิยมกู้แหล่งเงินกู้ในระบบเท่าใดนัก อนึ่ง ผู้วิจัยเคยถามกับชาวบ้านหลายๆ คนว่า หากถึงเวลาที่จะต้องคืนเงินพร้อมกันทั้งแหล่งเงินกู้ในและนอกระบบ จะเลือกคืนแหล่งใดก่อน คำตอบที่ได้น่าสนใจไม่น้อยสำหรับผู้วิจัย เพราะชาวบ้านตอบว่า จะต้องคืนแหล่งนอกระบบก่อน เพราะเขามีความไว้วางใจให้เราืมเงิน คราวหน้าหากเราเดือดร้อนอีกจะได้ขอยืมได้โดยง่าย

การที่มีแหล่งเงินกู้ที่หลากหลายมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีคือมีทางเลือกมากขึ้นในชีวิต แต่ข้อเสียคือหลายคนต้องกู้เงินจากทุกแหล่งเพื่อนำมาหมุนใช้ในชีวิต ต้องยืมจากแหล่งเงินหนึ่งไปคืนอีกแหล่งหนึ่ง วันใดเกิดวิกฤติการเงินที่แก้ไม่ได้ ชีวิตคนจนคงต้องเสียหายยับเยิน บางรายอาจถึงกับหนีออกนอกชุมชนไปตั้งหลักแหล่งที่อื่น หรืออาจเครียดจนหาทางออกในชีวิตไม่ได้จนคิดสั้นไปเลยก็เป็นได้

นอกจากเรื่องหนี้สินแล้ว ยาเสพติดเป็นปัญหาที่สำคัญในชุมชนที่ทางคณะกรรมการชุมชนพยายามหาทางแก้ไขโดยการร่วมกันจัดกิจกรรมให้เยาวชนในชุมชน แต่ไม่ได้ผล และไม่สามารถที่จะหวังพึ่งหน่วยงานของรัฐได้ จึงกลายเป็นปัญหาที่นำไปสู่ปัญหาอีกหลายๆ เรื่องในครัวเรือน ทั้งปัญหาหนี้สิน ปัญหาครอบครัว และสังคม

ปัญหาอีกประการหนึ่ง คือ การขาดความช่วยเหลือเกื้อหนุนจากสมาชิกครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคู่ชีวิต ซึ่งมักจะเป็นผู้ชาย ซึ่งไม่ช่วยเหลือผู้หญิงในการทำงาน ดิตสุรา เล่นการพนัน เจ้าชู้ และไม่มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ทำให้ภาระทั้งหมดต้องตกไปอยู่ที่ผู้หญิง ซึ่งเป็นภาระหนัก ที่เพิ่มความทุกข์ยากให้ครอบครัวที่อยู่ในสภาวะยากลำบากอยู่แล้ว หรือในกรณีที่ลูกนอกจากจะไม่ได้เลี้ยงดูพ่อแม่แล้ว ยังส่งหลานมาให้ปู่ย่าตายายเลี้ยงดูอีกด้วย ทำให้ผู้สูงวัยต้องทำมาหากินอย่างยากลำบากด้วยวัยและสังขารที่ควรจะมีเวลาพักผ่อน แต่กลับต้องตรากตรำทำงานหนักขึ้นเพื่อดูแลสมาชิกรุ่นเยาว์ในครอบครัว

การพนัน ก็เป็นอีกหนึ่งปัญหาที่ทำให้คนจนมีความเปราะบางมากยิ่งขึ้น เนื่องจากผู้เล่นการพนันมีความหวังว่าวันนี้จะโชคดีกว่าเมื่อวาน เพราะการพนันคือการเสี่ยงโชค การพนันที่พบในชุมชน มีมากมาย อาทิ หวยใต้ดิน หวยสัตว์ หวยหุ่น หวยมาเลย์ ไพ่ ป็อกเต็ง ไฮโล ปอ ฯลฯ ซึ่งผลลัพธ์ของความหวังย่อมมีทั้งความสมหวังและความผิดหวังที่นำมาซึ่งหนี้สินหรือภาวะล้มละลาย

ปัญหาอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อความเปราะบางต่อคนจน คือ ภาวะน้ำท่วม ซึ่งทวีความรุนแรงขึ้น อันเป็นผลจากการพัฒนาเมืองในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าจะเป็นปัญหาที่นานๆ จะเกิดขึ้นสักครั้งหนึ่ง แต่ละครั้งก็สร้างความเสียหายต่อทรัพย์สินที่มีอยู่ไม่

น้อย มีหน้าค่าเงินที่ได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐก็มีจำนวนจำกัดคือ 5,000 บาท ซึ่งไม่ได้พิจารณาจากความเสียหายที่เกิดขึ้นตามจริง เมื่อเงินที่ได้รับมาไม่เพียงพอต่อการฟื้นฟู ชาวบ้านก็ต้องหาทางกู้เงินมาใช้ฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเอง ทำให้เพิ่มภาระหนี้สินมากขึ้นจากเดิมที่มักจะมีปัญหาอยู่แล้ว

ที่ผ่านมาคนจนเป็นกลุ่มคนที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมมากที่สุด เนื่องจากไม่สามารถปรับตัวเพื่อรับมือกับความเสียหายน้ำท่วมที่เพิ่มมากขึ้นได้เหมือนกับกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า ซึ่งใช้วิธีการปรับถมที่ดินให้สูงมากกว่าระดับถนนเป็นระดับเมตรขึ้นไป การเตรียมการเพื่อรับมือกับน้ำท่วมที่คนจนทำได้คือการเตรียมอาหารและน้ำดื่มให้เพียงพอสำหรับครอบครัวตนเองในกรณีที่มีบ้าน 2 ชั้นที่พอจะขึ้นไปอาศัยอยู่ชั้น 2 ได้ หรือย้ายออกไปขอพึ่งพาศูนย์อยู่กับญาติหรือเพื่อนบ้านที่มีบ้าน 2 ชั้นเป็นการชั่วคราวเท่านั้น

กระบวนการจัดการกับวิกฤตการณ์ต่างๆ ของคนจนเมือง และพลัฟร์ รวมถึงเงื่อนไขที่เอื้อและเป็นอุปสรรค

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า โดยรวมแล้ววิกฤตการณ์หลักๆ ในชีวิตของคนจนเมืองในชุมชนบ้านคลองหะ ได้แก่ หนี้สิน ปัญหาภายในครอบครัว และน้ำท่วม

ในกรณีของวิกฤตการณ์น้ำท่วม หากใช้กรอบแนวคิดที่ระบุไว้โดย Kazmierczak and Cavan (2011 : 186 – 187) ซึ่งแยกแยะความเปราะบางของคนเมืองต่อภาวะน้ำท่วมเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร 2) ความสามารถในการเตรียมตัวรับมือกับน้ำท่วม 3) ความสามารถในการรับมือกับภาวะน้ำท่วม และ 4) ความสามารถในการฟื้นตัวหลังจากน้ำท่วม จากเหตุการณ์น้ำท่วมทั้งปี 2543 และปี 2553 พบว่า กลุ่มเป้าหมายทุกครัวเรือนได้แก้ไขปัญหาด้วยการร่วมมือร่วมใจกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้านใกล้เคียง ในกรณีที่บ้านพักเป็นบ้านชั้นเดียว ก็ต้องย้ายขึ้นไปอาศัยอยู่บนหลังคาบ้าน หรืออพยพไปอาศัยบ้านญาติพี่น้องที่เป็นอาคาร 2 ชั้น มีการแบ่งปันอาหารและน้ำดื่มให้กัน ทั้งนี้ กลุ่มเป้าหมายสามารถรับมือกับภาวะน้ำท่วมได้ดีขึ้นในปี 2553 เนื่องจากมีการเข้าถึงข้อมูลก่อนเกิดเหตุการณ์ จึงสามารถเตรียมตัวและรับมือกับภาวะน้ำท่วมได้ดีขึ้น ส่วนการฟื้นตัวหลังจากน้ำท่วมนั้น เนื่องจากส่วนใหญ่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจอยู่แล้ว จึงต้องใช้ความพยายามในการหีบยืมเงินเพื่อมาใช้จ่ายในการซื้อทรัพย์สินและเครื่องมือในการทำมาหาเลี้ยงชีพก่อน และใช้เวลาในการผ่อนชำระหนี้ ภาวะน้ำท่วมจึงส่งผลเสียหายต่อความเป็นอยู่ของพวกเขาเป็นอย่างมาก หลายคนจึงเลือกที่จะไม่ซื้อข้าวของชิ้นใหม่อีก เพราะตระหนักดีว่าไม่สามารถหลีกเลี่ยงภาวะน้ำท่วมบ้านได้ในอนาคต

ส่วนวิกฤตการณ์ที่เกิดจากภาวะรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายนั้น กรณีศึกษาส่วนใหญ่ต้องแก้ไขปัญหาด้วยการหยิบยืมเงินจากแหล่งต่างๆ ทั้งญาติพี่น้อง แหล่งเงินกู้ในและนอกระบบ ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

ข้อน่าสังเกตจากงานวิจัยนี้ก็คือ จำนวนคนจนเมืองที่เป็นผู้หญิงสูงวัยและวัยกลางคนที่ต้องรับภาระหนักในการดูแลครอบครัวตามลำพังเป็นจำนวน 6 คนจากกรณีศึกษา 13 คน (ผู้ชาย 2 คน) วิกฤตการณ์ในชีวิตเกิดจากความยากจน อันเป็นผลจากปัจจัยต่างๆ ตั้งแต่การเกิดและเติบโตมาในครอบครัวที่ยากจน ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา ต่อมาเมื่อแต่งงานมีครอบครัว ก็ขาดกำลังสนับสนุนจากสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามี ซึ่งไม่สามารถเป็นที่พึ่งได้ เนื่องจากติดสุรา ไม่รับผิดชอบ หรือเสียชีวิต หรือในบางกรณีแม้มีลูกที่โตเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็ไม่สามารถช่วยแบ่งเบาภาระได้ แต่กลับกลายเป็นภาระให้แม่ หรือมอบภาระการเลี้ยงหลานให้แม่อีก แม้ว่าผู้หญิงหลายคนจะอยู่ในภาวะที่ไม่มีกำลังร่างกายและเงินทองมากพอที่จะดูแลสมาชิกคนอื่นๆ ได้ แต่ก็ต้องจำยอมที่จะทำหน้าที่เพื่อครอบครัวอย่างไม่มีเงื่อนไข โดยที่ไม่ได้ฝากความหวังไว้กับลูกหลานว่าจะเป็นที่พึ่งให้ตนเองในยามที่แก่ชราจนสิ้นไร้เรี่ยวแรง กรณีเช่นนี้สะท้อนให้เห็นประเด็นวิชาการที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาททางเพศ (Gender) กับความยากจนนั้นมีความซับซ้อน ไม่ว่าจะเป็นสังคมไทยหรือสังคมตะวันตก ดังที่ Bastos et al. (2009) ซึ่งศึกษาข้อมูลของประเทศโปรตุเกสจากการสำรวจสำมะโนประชากรของ European Community Household Panel (ECHP) ในช่วง พ.ศ. 2538 – 2544 พบว่า ภาวะความยากจนของผู้หญิงมีความยาวนานกว่าความยากจนของกลุ่มประชากรโดยรวม ผู้หญิงสูงวัยที่อยู่ตัวคนเดียวและครอบครัวที่แม่เป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงลำพังเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากความยากจนด้านรายได้และความอึดอัดขัดสนมากกว่ากลุ่มอื่นๆ อีกทั้งสอดคล้องกับ งานส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุไทย กระทรวงสาธารณสุข (2552) ที่กล่าวว่า สังคมไทยเข้าสู่สภาพ “สังคมผู้สูงอายุ” ตั้งแต่ปี 2552 เนื่องจากสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นและอายุขัยเฉลี่ยของผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น (ผู้หญิง 74.5 ปี ผู้ชาย 69.9 ซึ่งมีผลทางสังคม คือ เมื่อผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นในอัตราที่รวดเร็วมาก ขณะที่จำนวนบุตรและประชากรในวัยแรงงานมีแนวโน้มลดลงเกิด สัดส่วนคนโสดและหย่าร้างเพิ่มขึ้น สัดส่วนของผู้สูงอายุที่อยู่กับบุตรลดลง สัดส่วนของผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวและอยู่ตามลำพังกับคู่สมรสเพิ่มขึ้น การย้ายถิ่นของบุตรมีมากและเพิ่มขึ้น สัดส่วนของผู้สูงอายุในชนบทที่อยู่อาศัยกับหลานตามลำพังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ผู้หญิงมีภาระหนักขึ้นต้องดูแลทั้งผู้สูงอายุและเด็ก บุตรขาดความรู้ในการดูแลผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่เจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังหรืออยู่ในภาวะทุพพลภาพ มีปัญหาสัมพันธภาพของผู้ดูแล

และปัญหาการใช้ความรุนแรง ส่วนผลด้านเศรษฐกิจนั้น ผู้สูงอายุมีแหล่งจากการทำงานด้วยตนเองและจากบุตร โดยแตกต่างกันไปตามช่วงอายุ อายุยิ่งมากรายได้จากการทำงานก็ลดลง รายได้ส่วนใหญ่จะมาจากบุตรแทน โดยรวมแล้วบุตรยังคงเป็นแหล่งรายได้หลักของกลุ่มคนสูงอายุ

โดยภาพรวมแล้ว สรุปได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการเผชิญกับวิกฤตการณ์ต่างๆ ของกลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยนี้คือ การสนับสนุนจากญาติพี่น้อง เครือญาติ และเพื่อนบ้านใกล้เคียง รวมทั้งการพึ่งพาแหล่งเงินกู้ทั้งในและนอกระบบ ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคคือความอ่อนแอขององค์กรภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองหระ ซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาให้เป็นแหล่งสวัสดิการสังคมให้แก่คนจนในชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

ในอนาคตคนจนเมืองจะอยู่อย่างไร

“อนาคตจะอยู่อย่างไร?” เมื่อได้ยินคำถามจากผู้วิจัย สีหน้าของผู้ให้ข้อมูลทุกท่านมีเพียงแววตาที่สื่อคำตอบออกมาว่า “ไม่รู้” ตอนนี้อย่างไม่มีคำตอบเพราะยังมองไม่เห็นหนทางว่าจะพึ่งพาใครได้ในยามชรา หากจะหวังพึ่งลูกหลานก็ไม่ได้ เพราะส่วนใหญ่แล้วต่างแยกย้ายไปมีครอบครัวของตนเอง องค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนก็ไม่สามารถพึ่งพาได้ อาทิ กลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองหระที่มีการก่อตั้ง ตั้งแต่ปี 2545 ระยะเวลากว่า 37 ปี แต่ไม่มีสวัสดิการที่เป็นหลักประกันใดๆ ให้แก่สมาชิกของชุมชน มีเพียงการให้เบิกค่ารักษาพยาบาลได้ปีละ 500 บาทเท่านั้น นอกจากนี้ ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60-69 ปี จะได้รับเงินเลี้ยงดูจากรัฐเดือนละ 600 บาท (อายุ 70-79 ปี = 700, อายุ 80-89 ปี = 800 บาท, 90 ปี ขึ้นไป 1,000 บาท) ส่วนผู้พิการได้รับเงินช่วยเหลือเดือนละ 500 บาท และผู้ป่วย HIV ได้รับเงินปีละ 2,000 บาท จากพัฒนามนุษย์และสังคมจังหวัดสงขลา และจากกองทุนสงเคราะห์ของเทศบาลเมืองคอหงส์เดือนละ 500 บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่ไม่เพียงพอสำหรับการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

อย่างไรก็ตาม การเป็นคนจนและมีชีวิตที่ยากลำบากไม่ได้ทำให้ทัศนคติศึกษาส่วนใหญ่มองชีวิตของตนเองด้วยความท้อแท้ แต่ในทางกลับกันพวกเขามองชีวิตในแง่บวก และให้กำลังใจตนเองว่า การที่สามารถฝ่าฟันความยากลำบากในอดีตมาถึงปัจจุบันได้นั้นเป็นเพราะความมานะพยายาม และกำลังใจในการสู้ชีวิตที่มีมากมายของตนเอง แม้ว่าหลายคนจะยังมองไม่ออกว่าจะดำรงชีวิตได้อย่างไรในอนาคตที่ร่างกายร่วงโรยมากขึ้นตามวัย เนื่องจากขาดที่พึ่งพิงทั้งครอบครัวและสวัสดิการสังคม

โดยสรุป งานวิจัยนี้ได้นำเสนอภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในมิติต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงกับการกลายเป็นเมืองของหาดใหญ่ รวมทั้งชีวิตของคนจนเมืองจำนวน 13 กรณีศึกษา ซึ่งได้ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ท่ามกลางปัญหาและวิกฤตการณ์ต่างๆ ในเส้นทางชีวิต รวมทั้งวิกฤติน้ำท่วมใหญ่ในปี 2543 และปี 2553 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเผชิญกับวิกฤตของคนจน ซึ่งรวมถึงความสำคัญของเครือญาติและเพื่อนบ้านในการช่วยเหลือเกื้อกูลให้หลายคนผ่านพ้นปัญหาไปได้ นอกจากนี้ จะเห็นว่าคนจนได้รับโอกาสในการเข้าถึงระบบและบริการของเมืองเพียงน้อยนิด จนไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาใดๆ ให้แก่คนจนของบ้านคลองหระได้

ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ข้อมูลเกี่ยวกับผู้หญิงสูงวัยในงานวิจัยนี้สนับสนุนข้อเสนอแนะระดับนโยบายและแนวปฏิบัติด้านผู้สูงอายุที่เสนอโดยชาติยากรรณสูตและจตุรงค์ บุณยรัตนสุนทร (2546 : 171 - 174) ซึ่งได้ทำวิจัยโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส: กลุ่มนอกกำลังแรงงาน โดยมุ่งเน้นที่ประเด็นของผู้สูงอายุยากจนที่ต้องมีภาระเลี้ยงดูผู้อื่น กล่าวคือ

1. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ต้องรับผิดชอบร่วมกับสำนักงานสถิติแห่งชาติ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นทุกระดับ จัดทำข้อมูลจำนวนและแหล่งที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุยากจนและด้อยโอกาสทั้งในเมืองและชนบท ทั้งที่อยู่กับครอบครัวและที่ต้องดูแลตนเอง รวมทั้งที่ต้องมีภาระดูแลอุปการะบุตรหลานในระดับต่างๆ รวมทั้งจำนวน ประเภท และสาเหตุที่บุคคลต้องมาอยู่ในการอุปการะของผู้สูงอายุดังกล่าว

2. รัฐต้องผลักดันให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นทุกระดับเข้ามาเป็นผู้รับผิดชอบในการดูแลผู้สูงอายุและผู้อยู่ในอุปการะทุกด้าน รวมทั้งจัดให้มีการฝึกอาชีพที่สามารถจะสร้างรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุให้มีทางเลือกมากขึ้น รวมทั้งสนับสนุนด้านการกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพของผู้สูงอายุและผู้อยู่ในการอุปการะโดยไม่ต้องใช้ผู้ประกัน นอกจากนี้ การรับผิดชอบดูแลผู้สูงอายุขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จะต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนวาระสุดท้ายของผู้สูงอายุ และจนผู้อยู่ในอุปการะสามารถพึ่งพาตนเองได้ องค์การพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนที่เข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระด้านนี้จะต้องได้รับการสนับสนุนทั้งด้านการเงิน ความสะดวก และการยกย่องจากรัฐ

3. จัดให้มีหลักประกันสุขภาพในรูปแบบประกันสังคมให้ครอบคลุมทุกคน ตลอดช่วงวัยกำลังแรงงาน โดยในส่วนของผู้ยากไร้ด้อยโอกาสไม่สามารถพึ่งตนเองได้ รัฐบาลและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นจะต้องเป็นผู้จ่าย

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยต่อไป

1. งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเมือง โดยใช้ฐานเดิมของทุนทางสังคมที่ยังดำรงอยู่ในชุมชนดั้งเดิม และการพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนกลุ่มอาสาสมัครในชุมชนเมือง

2. งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขและป้องกันปัญหาเด็กและเยาวชนติดยาเสพติด และท้องไม่พร้อมในชุมชน

Bastos, A., Casaca, S F., Nunes, F., Pereirinha, J. (2009). Women and poverty: A gender – sensitive approach. The Journal of Socio-Economics 38 : 764-778.

Chamhuri, N. H., Karim, H. A., and Hamdan, H. (2012). Conceptual Framework of Urban Poverty Reduction: A review of literature. Social and Behavioral Sciences 68: 804-814.

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุล (2550). สวัสดิการสังคมเพื่อคนด้อยโอกาส นโยบายว่าด้วยการกินดี อยู่ดี มีสุข มีสิทธิ. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัตติยาकरणสุต และ จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร (2546). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสกลุ่มนอกร่างงาน. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546). บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและด้อยโอกาสในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทศบาลเมืองคองหงส์ (2555). อาณาเขต. สืบค้นจาก <http://www.khohongcity.go.th/index.php?options=sitemap> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2557).

งานส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุไทย กระทรวงสาธารณสุข (2553). ผู้สูงอายุในประเทศไทย: แนวโน้ม คุณลักษณะ และปัญหา พ.ศ. 2553. สืบค้นจาก <http://hp.anamai.moph.go.th/soongwai/statics/about/soongwai/topic004.php> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2557)

ศูนย์วิจัยเอแบคชนวัตกรรมการทางสังคม การจัดการและธุรกิจ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ และสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (2554). หัวอกคนจน ว่าด้วยค่าใช้จ่ายแต่ละเดือน. ธนาคารกรุงศรีอยุธยา สืบค้นจาก <http://www.slideshare.net/auaaabaca/ss-95444587> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2557)